

Research Paper**Qualitative Study of Relationship With God in Old Age*****Abdolah Motamedi¹**

1. Department of Clinical Psychology, School of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Citation: Motamedi A. [Qualitative Study of Relationship With God in Old Age (Persian)]. Iranian Journal of Ageing. 2017; 12(1):68-77. <http://dx.doi.org/10.21859/sija-120166>**doi:** <http://dx.doi.org/10.21859/sija-120166>

Received: 06 Sep. 2016

Accepted: 10 Jan. 2017

ABSTRACT**Objectives** The study was performed to investigate the quality of the relationship of the elderly with God. The relationship of humans with God is an ancient one and determines human relationships with self, one another, and the universe. Those who have a positive relationship with God, have less anxiety and mental disorders in the face of difficulties.**Methods & Materials** We used Grounded Theory to answer the research questions. In this regard, an open-ended questionnaire was designed and administered by means of interview. The study sampling was theoretical and continued to reach the data saturation. The total sample consisted of 18 elderly people aged between 60 and 81 years.**Results** The findings revealed 105 concepts, 24 subcategories, and 5 main categories. The categories were analyzed in a paradigm: causal condition; phenomena-content (context); mediator condition; strategy of action/reaction; and consequences. Finally, a model of connection of categories was presented.**Conclusion** The final model suggests a wide variation in relation to the quality and quantity of relationship with God. The role of the emotional, cognitive, and social factors in the emergence of this behavior (relationship with God) was clear and in accordance with the mediator conditions and the perceived consequences of the relationship.**Key words:**

Relationship with God, Aging, Religion

Extended Abstract**1. Objectives**

The relationship that people establish with God and the impact of this relationship on them is an essential element in the analysis of the people's character.

In principle, it is known that all people communicate with God in different ways, but the quantity and quality of this relationship differ from person to person. The current study was conducted with the aim of evaluating the quality of this relationship among the elderly. It is expected that the relationship

with God in old age is an indication of their affiliation to religious teachings and can be interpreted on the basis of religious concepts. Furthermore, the relationship of human being with God is very old and determines human relationships with one another, self, and the universe. People who have a positive relationship with God show less anxiety and undergo reduced psychological turmoil when faced with problems.

2. Methods & Materials

To conduct this research, we considered qualitative research methods, and used the Grounded Theory. An open-ended questionnaire was designed in a semi-

*** Corresponding Author:****Abdolah Motamedi, PhD****Address:** Department of Clinical Psychology, School of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.**Tel:** +98 (913) 3850663**E-mail:** a_moatamedy@yahoo.com

structured form and administered through interview. The interview included a combination of pre-determined, open end, and flexible questions. The sample was a theoretical sample and were selected in accordance with the study objectives. The selection continued until data saturation. In this way, a total of 18 old people, 60-81 years were selected. The obtained information was processed in three phases of open coding, key coding, and selective coding. Open coding is a manner of examining, comparing, and processing data that leads to the conceptualization and processing issues. In this step, dozens of concepts were identified and assigned into groups. Here, the categories are identified, and processed. Thus, the units that the researcher had to deal with were reduced. This was a part of key coding. Also, in the key coding phase, the categories were organized i.e., they were connected using a paradigm. In the final step, selective coding, a category is given the most importance and the remaining categories are linked to it until the theory is formulated. Here, the obtained categories in the paradigm such as causal conditions, phenomenon-content (context), mediator conditions, action/reaction strategy, and consequences were analyzed. Then, the relationships among the categories were drawn as outlined in the pattern of interaction with God (Figure 1).

3. Results

The obtained results revealed 105 concepts, 5 main categories, and 24 subcategories. The obtained categories and subcategories were as follows: 1) content of

communication with God (including demand, praise, complaint, supplication, and self-talk); 2) importance of the relationship with God (including giving meaning to life, satisfaction of needs, personal growth, social development, and soothing); 3) causes of relationship with God (including paying attention to the consequences of a relationship with God, plight-happiness, knowing and believing in God, education, age, and time); 4) purpose of a relationship with God (including dealing with problems, immediate benefits and earning future benefits, and aimless); and 5) method of communication with God (worship, activities, exposure to situations and mediated). As mentioned earlier, the obtained categories were analyzed in a given paradigm and a model of the relationship between the categories was extracted. According to this model, three factors conditioned the relationship with God. These factors either had an accelerating or decelerating effect. Based on the findings, the factors of age, education, time, and individual experiences performed a mediating role (Figure 1).

The study showed that respondents knew different ways to communicate with God, beyond behaviors such as saying prayers, praying, etc. They also knew that performing good deeds has some kind of relationship with God. The majority of respondents focused on the role of a comforting relationship with God and believed that this relationship with God was a source of support and companionship. Achieving excellence, the feeling of being, possibility of having their heart out, and visualizing God on their side were characteristics mentioned by the elderly. The results also showed that

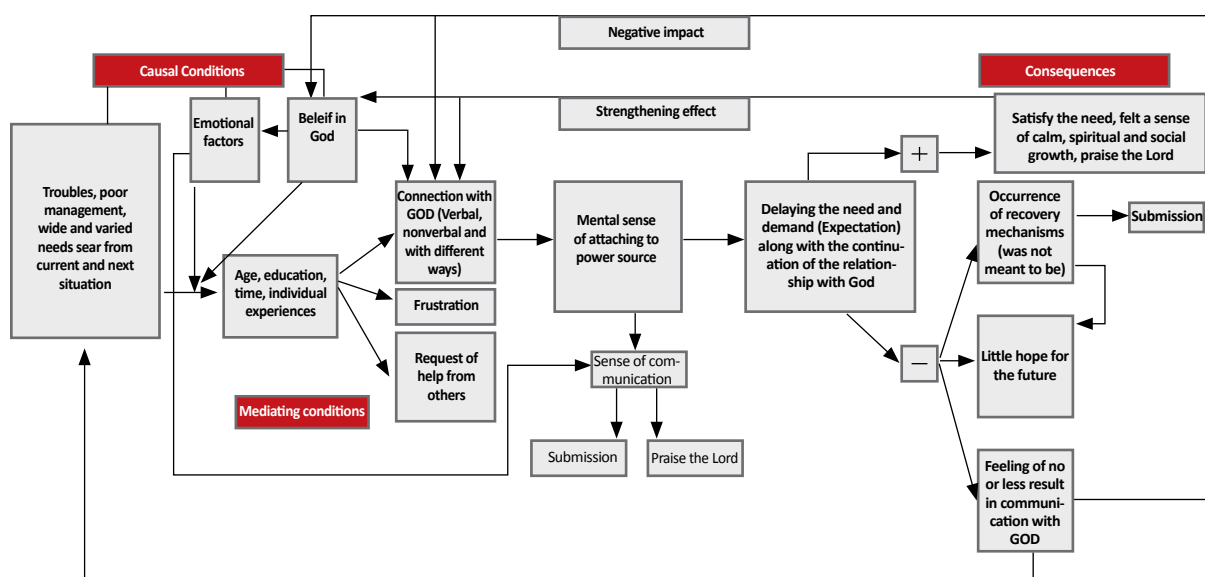

Figure 1. Interactive model of relationship with God

with old age, needs with regard to age, privacy, faith, family, social and old conditions shape their opinions and behaviors before God. As the old people pay attention to their personal issues like asking God not to be humiliated, reaching to salvation, bestow forgiveness and so on, they pray for others, including their children and the family.

Old people believed that their knowledge of God would get better over time. Although the vast majority of them said that in the period before old age they had a relationship with God, their current relationship was more informed and based on deep understanding. Some pointed to the role of time and believed that in the past, everyone was more attached to God.

4. Conclusion

Using the model of causal factors, this study could provide mediated conditions, action/reaction and the implications of the relationship with God in old people. This study also presented an appropriate model for this relationship (model of interaction with God is provided below). Based on the findings of this model, it comes to light that different people have different ways to communicate with God. Moreover, under the influence of causal and consequential conditions of communicating with God, a person may also have different feelings with regard to the relationship with God. These feelings have been presented as a graphical model, keeping in mind the categories identified as a result of the paradigm introduced. In this model, three categories (1. Believe in God, 2. Emotional factors and a collection of predicaments; and 3. Needs and fears) have been introduced as factors which condition the causal relationship with God. These factors show their role in three ways in the mediating context, where they have accelerating or decelerating effect.

Acknowledgments

This research was extracted from a reasearch project funded by Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Conflict of Interest

The authors declared no conflicts of interest.

بررسی کیفی ارتباط با خداوند در دوره سالمندی

*عبدالله معتمدی^۱

۱- گروه روانشناسی بالینی و عمومی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۶ شهریور ۱۳۹۵

تاریخ پذیرش: ۲۱ دی ۱۳۹۵

اهداف: تحقیق حاضر به منظور بررسی کیفی ارتباط با خدا در بین سالمندان انجام شد. رابطه انسان با خداوند به عنوان رابطه‌ای قدیمی، به رابطه انسان با دیگران و خود و هستی جهت می‌دهد. افرادی که با خدا ارتباط مثبتی داشته باشند در مقابل حوادث و مشکلاتی که با آن مواجه می‌شوند، اضطراب و آشفتگی روانی کمتری دارند.

مواد و روش‌ها: در راستای رسیدن به هدف تحقیق و پاسخ‌گویی به سؤال‌های تحقیق، در فرایند روش تحقیق زمینه‌یابی (گرائند تئوری)، پرسش‌نامه باز پاسخ‌دهی طراحی و در قالب مصاحبه نیمه‌ساختاریافته اجرا شد. نمونه تحقیق نظری بود و تا رسیدن به اشباع نظری نمونه‌گیری ادامه یافت. در مجموع، نمونه تحقیق شامل ۱۸ نفر از سالمندان در سنین ۶۰ تا ۸۱ سال بودند.

یافته‌ها: نتایج به‌دست‌آمده شامل ۱۰۵ مفهوم و ۲۴ مقوله فرعی و ۵ مقوله اصلی بود. مقوله‌های به‌دست‌آمده در متغیرهای شرایط علی، پدیده، محتوا (زمینه)، شرایط میانجی، استراتژی کنش/کنش متقابل و پیامد تحلیل شدند. در نهایت از رابطه بین مقوله‌ها الگویی ارائه شد.

نتیجه‌گیری: الگوی نهایی ارائه‌شده حاکی از تنوع گسترده در کیفیت و کمیت ارتباط با خدا بود. نقش عوامل عاطفی و شناختی و اجتماعی در بروز این رفتار (ارتباط با خدا) شفاف است. با توجه به شرایط میانجی و پیامدهای ادراک‌شده از ارتباط با خداوند، چگونگی تضعیف یا تقویت ارتباط با خداوند ترسیم شد.

کلیدواژه‌ها:

ارتباط با خدا، سالمندی، مذهب

مقدمه

تا در مقابله با مباحث وجودی^۲ از آن کمک بگیرند، اضطراب مرگ را کاهش دهند و به آینده امیدوار شوند [۴]. همچنین ممکن است از مذهب برای یافتن معنای زندگی و یا کاهش رنج‌هایی که با افت سلامتی آن‌ها پیش می‌آید استفاده کنند [۵]. بیشتر مطالعاتی که در زمینه نقش اعتقادات مذهبی در دوره سالمندی انجام شده است نشان داده‌اند باورهای مذهبی برای سالمندان مفید است [۶].

تحقیقات همواره نشان داده است سالمندان بیش از افراد جوان به تأثیر ایمان مذهبی بر زندگی اقرار دارند. آن‌ها تلاش می‌کنند اعمال مذهبی را انجام دهند و در مکان‌های مذهبی حاضر شوند. مذهب و معنویت می‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای روان‌شناختی سالمندان باشد و به آن‌ها کمک کند تا راحت‌تر با مرگ مواجه شوند، احساس معناداری به زندگی داشته باشند و کمبودهای اجتناب‌ناپذیر سالمندی را بپذیرند. از نظر اجتماعی تعهدات مذهبی همچون فعالیت‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی و فرصت ارائه نقش‌های آموزشی و رهبری به کنش‌های سالمند کمک می‌کند [۷].

رابطه‌ای که فرد با خداوند برقرار می‌کند و تأثیری که این رابطه روی او می‌گذارد عنصری اساسی در تحلیل شخصیت فرد است. بی‌شک، تمام افراد به اشکال مختلف با خداوند رابطه برقرار می‌کنند، اما کمیت و کیفیت این رابطه در افراد مختلف متفاوت است. رابطه انسان با خدا، رابطه‌ای بسیار قدیمی (حتی پیش از شکل‌گیری ادیان) و فراگیر (چه به لحاظ تعداد افرادی که درگیر این رابطه هستند و چه به لحاظ نوع دین) است. در همه ادیان همواره از رابطه انسان با خدا و لزوم تنظیم و هدایت آن صحبت شده است. به عنوان مثال، در بسیاری از ادیان از محبت زیاد یا عشق به خدا، به عنوان عالی‌ترین نوع پرستش یاد شده است [۱]. اهمیت ارتباط با خدا از آنجا ناشی می‌شود که این ارتباط قادر است تمام ارتباط‌های دیگر انسان را تحت تأثیر قرار دهد [۲].

بیشتر تحقیقات اخیر که بر اساس گروه‌های سنی مختلف روی مذهب شده‌است، به طور خاص بر سالمندان متمرکز بوده‌اند [۳]. برای مثال، کوئینگ^۱ معتقد است خیلی از سالمندان به مذهب برمی‌گردند

2. Existential Issues

1. Koenig

* نویسنده مسئول:

دکتر عبدالله معتمدی

نشانی: تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، گروه روانشناسی بالینی و عمومی.

تلفن: ۰۶۶۳-۳۸۵۰۹۱۳ (۹۱۳) ۹۸+

پست الکترونیکی: a_moatamedy@yahoo.com

۱. رابطه وجودشناختی: رابطه هستی‌شناختی به این معنی است که خدا تنها آفریننده انسان است و به او هستی بخشیده است.

۲. رابطه تبلیغی یا ارتباطی: این رابطه به ارتباط شفاهی و غیرشفاهی تقسیم می‌شود. ارتباط غیرشفاهی از طریق «پیدا کردن هیئت خاص و انجام بعضی حرکات‌های بدنی از سوی بشر» و «نشانه‌های طبیعی» از سوی خدا است. وحی یک ارتباط مستقیم از سوی خدا با انسان است. در آیات نازل شده نیز ارتباط خدا با انسان در دو نوع شفاهی و غیرشفاهی دیده می‌شود. در آیات غیرشفاهی، انسان به تأمل و تدبیر در آفرینش فراخوانده شده است. تفکر در آب، آسمان، روز و شب و غیره. دعا نوعی ارتباط شفاهی انسان با خدا و نماز نوعی ارتباط غیرشفاهی است. البته در نماز عناصر شفاهی کلامی نیز وجود دارد که با عناصر شفاهی دعا تفاوت‌هایی دارد. در دعا فرد افکار و درونیات خود را به خدا می‌گوید، ولی کلمات نماز جنبه نمادین دارد و قابل تغییر از سوی فرد نیست.

۳. رابطه اخلاقی: خداوند بخشنده، مهربان و خیرخواه انسان است و نعمت‌های بسیاری را در اختیار بشر گذاشته است. بدیهی است در مقابل این نعمت‌ها، انسان از نظر اخلاقی موظف است که از خدا سپاسگزاری کند. این امر نوعی ارتباط اخلاقی میان خدا و انسان است. در صورتی که انسان در این ارتباط رفتاری غیراخلاقی داشته باشد، در برابر دریافت نعمت‌ها، کفر کرده است [۱۱۳].

رشد فزاینده جمعیت سالمندی در ایران و افزایش امید به زندگی ایجاب می‌کند که محققان مختلف با رویکردهای متفاوت به منظور ارتقای کیفیت زندگی سالمندان تلاش کنند. با توجه به آنچه گفته شد و نقش مثبت اعتقادات مذهبی در دوره سالمندی، بررسی ابعاد ارتباط با خداوند در این دوره سنی می‌تواند بیش از پیش ما را به فرایندها و راهکارهای استفاده از آموزه‌های مذهبی در دوره سالمندی آشنا کند و از این طریق موجب درک بهتر شرایط سالمندان شود و بر این اساس جهت‌گیری‌های آموزشی و تربیتی مناسبی برای سالمندان و حتی گروه‌های سنی دیگر تدارک دیده شود.

انتظار این است که ارتباط با خدا در دوره سالمندی شاخصی از گرایش آن‌ها به تعالیم دینی باشد و بر اساس مؤلفه‌های دینی این ارتباط قابل تعبیر و تفسیر باشد. بنابراین، هدف تحقیق حاضر بررسی کیفی ارتباط با خدا بین سالمندان است. در این راستا سؤال اصلی تحقیق این است که ارتباط با خدا در دوره سالمندی از چه مؤلفه‌هایی تشکیل شده است؟ آن‌ها چه برداشتی از ارتباط با خدا دارند؟ چقدر به آن اهمیت می‌دهند؟ عوامل علی و روش‌های ارتباط و پیامدهای آن برای سالمندان چگونه است؟

روش مطالعه

در راستای رسیدن به پاسخ سؤال‌های اساسی تحقیق، روش کیفی انتخاب و برای اجرای آن از روش نظریه مبنایی (گراندد تئوری) استفاده شد. نظریه مبنایی را تلاش برای یافتن نظریه‌ای دانسته‌اند که

بیشتر تحقیقاتی که در آمریکا و کشورهای اروپایی انجام شده نشان داده‌اند که کیفیت تصور از خدا با ویژگی‌های شخصی افراد و وضعیت سلامت روانی آن‌ها رابطه دارد [۸]. لوین^۳ معتقد است که سروکار داشتن با مذهب ممکن است بدان دلیل با سلامت بیشتر ارتباط داشته باشد که دستورات مذهبی باعث حمایت اجتماعی می‌شود و حس از تعلق و دوستی‌های صمیمی را برای فرد ایجاد می‌کند [۹].

موربرگ^۴ در زمینه رابطه مذهب و سلامت شواهدی را ارائه کرد که نشان می‌داد هر چند فعالیت‌های مذهبی با افزایش سن به دلیل محدودیت‌های ناشی از ناتوانی کنشی کاهش می‌یابد، نگرش‌ها و احساسات مذهبی به طور آشکاری افزایش می‌یابد. او متذکر شد که عقاید و فعالیت‌های مذهبی با سازگاری اجتماعی و شخصی مناسب در سالمندی رابطه مثبت دارد [۹]. اینک آیا می‌توان گفت که متغیر ارتباط با خداوند نیز نقشی چون اعتقادات مذهبی دارد؟ به لحاظ منطقی می‌توان انتظار داشت بخشی از ظهور اعتقادات مذهبی در قالب کیفیت و کمیت ارتباط با خداوند است. البته ارتباط با خداوند از تصور از خداوند متفاوت است. ارتباط با خداوند به معنای اشتغال ذهنی و اظهار بیانی و اقدام به رفتارهایی است که مفهوم خداوند را منعکس می‌کنند و فرد را با خداوند مرتبط می‌سازد.

افرادی که با خدا ارتباط مثبتی دارند، حوادث و مشکلاتی را که با آن مواجه می‌شوند خواست خدا می‌دانند و به اضطراب و آشفتگی روانی کمتری دچار می‌شوند [۱۰]. رینرت و ادوارد^۵ ضمن مطالعه‌ای به این نتیجه رسیدند که آن دسته از افرادی که از خدا دوری نمی‌کنند و نگران ارتباط با خدا نیستند، سلامت روانی بیشتری دارند [۱۱].

یکی از نظریاتی که در زمینه مفهوم ارتباط با خدا در حوزه روان‌شناسی بحث می‌کند نظریه دلبستگی بالبی است. اگرچه نظریه پردازی بالبی در حوزه دلبستگی، بر ریشه‌های تحولی نظام دلبستگی تمرکز یافت و تجلی عمده آن در روابط کودک خردسال چهره مادرانه بود، در عین حال او معتقد بود که فرایندها و برپایی‌های دلبستگی در چهارچوب نظام‌های دیگر، مانند دلبستگی به کلیسا (مسجد) یا وطن ادامه می‌یابد. پس از آنکه بالبی این نظریه را ارائه کرد، برخی پژوهشگران به منظور بررسی روابط فردی نزدیک و صمیمی مانند روابط عاشقانه بزرگسالان از آن استفاده کردند. بیشتر افراد معتقدند که رابطه شخصی و خصوصی با خدا دارند. عواطف، احساسات، عشق و صمیمیت در اعتقادات مذهبی اهمیت زیادی دارد. شکل تجربه عشق و دلبستگی به خدا شبیه به دلبستگی نوزاد به مادر است [۱۲].

ایزوتسو (۱۹۶۴) سه نوع رابطه میان انسان و خدا را بیان می‌کند که عبارتند از:

3. Levin (1994)
4. Moberg (1965)
5. Reinertf & Edwards (2009)

ابعادشان مورد توجه قرار گرفت و مدل نهایی طراحی شد.

یافته‌ها

در راستای انجام کدگذاری باز ۱۰۵ مفهوم از مصاحبه‌ها استخراج شد که فراوانی این مفاهیم از یک تا ده متعیر بود. با تحلیل و مقوله‌بندی مفاهیم، ۲۴ مقوله فرعی و ۵ مقوله اصلی استخراج شد. برخی پاسخ‌دهندگان با بیان اهمیت ارتباط با خدا به احساس آرامش ناشی از ارتباط با خدا اشاره کردند و معتقد بودند وقتی با خدا ارتباط دارند احساس می‌کنند که تکیه‌گاه و پشتیبان و همدم دارند. یکی از سالمندان گفت: «خوشی واقعی و احساس پادشاه‌بودن از ارتباط با خدا حاصل می‌شود.» رسیدن به برتری و تعالی، احساس بودن، امکان درودل کردن، خداوند را در کنار خود دیدن از جمله دیگر مواردی بودند که از سوی سالمندان مطرح شد.

درحالی که یکی از سالمندان معتقد بود برای ارتباط با خدا هدفی وجود ندارد و خود ارتباط هدف است، برخی دیگر معتقد بودند از طریق ارتباط با خداوند می‌توانند به اهدافی چون رشد اعتقادات، عاقبت‌بخیری، طلب آموزش، فرار از مجازات و تنبیه خداوند و رسیدن به دیدار خداوند برسند. بیشتر سالمندان به نماز، دعا، قرآن خواندن، نذر و ذکر به عنوان روش ارتباط با خداوند اشاره داشتند. برخی معتقد بودند روش ارتباط با خداوند تنها این موارد نیست، بلکه هرگونه کار خیر و هر نوع خدمت به دیگران روشی برای ارتباط با خداوند است. سالمندان معتقد بودند با گذشت زمان شناخت آن‌ها از خداوند بیشتر و بهتر شده است. بیشتر آن‌ها می‌گفتند قبلاً نیز با خدا ارتباط داشته‌اند، اما این ارتباط را در حال حاضر آگاهانه‌تر و عمیق‌تر می‌دانستند. برخی به نقش زمان اشاره کردند و معتقد بودند در زمان قدیم نسبت به امروز مردم بیشتر به خدا ایمان داشتند.

بخش زیادی از ارتباط با خدا در دوره سالمندی به مطالبات و درخواست‌های آن‌ها از خداوند برمی‌گردد. نزدیک به بیست مورد از مفاهیمی که سالمندان در این ارتباط بیان کرده بودند در **جدول شماره ۱** ارائه شده است. محتوای ارتباط با خداوند به جز مطالبه، شامل ستایش خداوند، رازونیا، حدیث نفس و حتی شکوه و گله از خداوند است. در **جدول شماره ۱** بر اساس فعالیت‌های مرتبط با کدگذاری باز مفاهیم استخراج و سپس مقوله‌های فرعی و اصلی تعیین شدند. در ادامه و در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌های تعیین شده، در متغیری منطبق با آنچه پیش‌تر گفته شد در **جدول شماره ۲** به یکدیگر مرتبط شدند.

در مرحله آخر یعنی مرحله کدگذاری انتخابی، یک مدل تصویری از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مقوله‌های شناسایی شده با توجه به متغیر معرفی شده ارائه گردید (**تصویر شماره ۱**). در این الگو سه دسته عامل که در قالب سه جعبه یا سه مربع ترسیم شده است مشخص گردید و به عنوان عواملی که شرایط علی ارتباط با خدا را سبب می‌شود معرفی شد. به عبارت دیگر اعتقاد به خداوند، عوامل عاطفی و مجموعه‌ای از گرفتاری‌ها و نیازها و ترس‌ها، برانگیزاننده ارتباط فرد با خداوند

به طور استقرایی از مطالعه یک پدیده به دست می‌آید و نمایانگر آن پدیده است. در روش نظریه‌مبنایی، نظریه را باید کشف کرد و از طریق گردآوری منظم اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده‌هایی که از آن پدیده برآمده است، آن را اثبات کرد [۱۴]. به عبارت دیگر، در نظریه‌مبنایی، تحقیق هرگز از یک نظریه مشخص شروع نمی‌شود که بعد به اثبات برسد، بلکه پژوهش از یک حوزه مطالعاتی آغاز می‌شود و نظریه از دل آن مطالعه بیرون می‌آید. تولید نظریه در نظریه‌مبنایی بر اساس کار با داده‌ها صورت می‌گیرد. در واقع، از طریق یک دستورالعمل پژوهشگر به میدان تحقیق می‌رود و از داده‌ها، نظریه‌ای را بیرون می‌کشد.

در نظریه‌مبنایی از نمونه‌گیری نظری^۶ استفاده می‌شود و نمونه‌ها برای هدف پژوهش انتخاب می‌شوند. در اینجا نیز تا رسیدن به اشباع نظری^۷ نمونه‌گیری ادامه پیدا کرد و پس از انتخاب ۱۸ نفر نمونه‌گیری به اتمام رسید. نمونه شامل سالمندان در سنین ۶۰ تا سال ۸۱ و ۱۰ زن و ۸ مرد تهرانی بود.

اطلاعات به دست آمده در سه مرحله به نام‌های کدگذاری باز^۸، کدگذاری محوری^۹ و کدگذاری انتخابی^{۱۰} انجام شد. منظور از کدگذاری باز شیوه‌ای از بررسی و مقایسه و خرد کردن داده‌هاست که به مفهوم‌پردازی و مقوله‌پردازی می‌انجامد. در این مرحله ده‌ها مفهوم شناسایی شدند. با قراردادن مفاهیم مشابه در یک گروه مقولات شناسایی و مقوله‌پردازی انجام شد. بدین ترتیب واحدهایی که محقق با آن‌ها سروکار خواهد داشت کاهش یافت. این مرحله بخشی از کدگذاری محوری است.

در مرحله کدگذاری محوری مقولات سازماندهی شدند، یعنی مقولات با استفاده از یک متغیر به هم وصل شدند. در مرحله آخر یعنی کدگذاری انتخابی، یک مقوله از میان مقوله‌ها مهم‌تر دانسته می‌شود و بقیه به نحوی بدان ارتباط داده می‌شوند تا نظریه‌ای ساخته و پرداخته شود [۱۴].

در این تحقیق اطلاعات مورد نیاز از طریق مصاحبه نیمه‌ساخت‌دار با سالمندان به دست آمد. مصاحبه نیمه‌ساخت‌دار شامل ترکیبی از پرسش‌های از پیش مشخص شده و بازپاسخ و منعطف نسبت به ارائه سؤال‌های جدید است. اطلاعاتی که از این طریق به دست آمد، ابتدا در راستای کدگذاری باز پیکربندی شد، یعنی مفاهیم استخراج و مقوله‌ها ساخته و ابعاد مقوله‌ها تعیین شد. سپس بر اساس کدگذاری محوری مقوله‌ها در قالب متغیر شرایط علی، پدیده، محتوا (زمینه)، شرایط میانجی، استراتژی کنش و کنش متقابل و پیامد تحلیل شدند و بر مبنای کدگذاری انتخابی روابط بین مقولات با توجه به خصوصیات و

6. Theoretical sampling
7. Theory saturation
8. Open coding
9. Axial coding
10. Selective coding

جدول ۱. کدگذاری باز (استخراج مفاهیم و مقوله‌بندی)

مفاهیم	مقوله‌های فرعی	مقوله‌های اصلی
رفع مشکلات دیگران، رفع مشکلات خود، سلامتی، آموزش، عاقبت‌به‌خیری، هدایت، روزی حلال، خوشبختی، دعا برای امام زمان، تحقیر نشدن، محتاج نشدن، عزت و ابرو، خوش سیرتی، برکت، خواسته‌های منطقی، نابودی ناحق، محفوظ ماندن ایمان، شفای بیماران	مطالبه	
شکر گذاری، ذکر بزرگی و خوبی و محبت خداوند، رضایت از خدا، خدا را خواستن، تسلیم، یادآوری نعمت‌ها	ستایش شکوه	محتوای ارتباط با خدا
گله از خداوند، ناراحتی از سرنوشت، بیان ناراحتی‌ها	رازونیز	
گفتن آنچه با کسی نمی‌توان گفت، آنچه در دل می‌گذرد، رازونیز دوطرفه، نیاز به بیان نیست	حدیث نفس	
هر چه دارم و ندارم خیر من بوده است، کاهلی ما، بدی هایمان را به خدا نسبت می‌دهیم، برای نعمت‌های خدا جنبه پیدا کنیم، صلاح من را می‌خواهد		
خوشی واقعی، پادشاه شدن، همه چیز داشتن، همه چیزمان خوب است	معنابخشی به زندگی	
تکیه‌گاه دائمی، رسیدن به برتری و تعالی، داشتن همدم، عدم احساس بی‌کسی، اجابت خواسته‌ها	ارضای نیازها	
درک خود احساس بودن، دردودل کردن، فرار از ضعف‌های خود، زرتنگ شدن	رشد فردی	اهمیت ارتباط با خدا
موثر بر روابط انسان‌ها با یکدیگر، دعا برای دیگران	رشد اجتماعی	
سنگ صبور (مُسکِن)، آرامش، خدا را در کنار خود احساس کردن	آرامش‌بخشی	
برآورده شدن حاجات، سربلندی و موفقیت، آرامش	توجه به پیامدهای ارتباط با خدا	
گرفتاری‌ها، خوشی‌ها، لذت از ارتباط با خدا، لذت از ارتباط دیگران با خدا	گرفتاری و خوشی (عوامل عاطفی)	
میزان شناخت، اعتقاد بیشتر، اعتماد به خدا، متشعر بودن	شناخت و اعتقاد به خداوند	علل ارتباط با خدا
آموزش فردی و خانوادگی، ارتباط با خدا در سنین کودکی و نوجوانی	تربیت	
مسن بودن = ارتباط بیشتر، پیری، ارتباط بیشتر = پیری، فهم بیشتر	سن	
زمان قدیم ارتباط بیشتر بود	زمان	
رهایی از تنهایی، گم‌گشتگی، کسی را جز خدا نداریم، فرار از مجازات، دوری از تنبیه	مقابله با مشکلات	
دردودل کردن، لذت ارتباط، آرامش، طلب سلامتی	کسب منافع آنی	
طلب آموزش، عاقبت‌به‌خیری، رشد اعتقادات، رسیدن به خدا	کسب منافع آنی	هدف ارتباط با خدا
هدف در خودش است، با خدا بودن، صحبت کردن با خدا موضوعیت دارد، احساس دارایی و ثروت، رضایت‌مندی، شکر گذاری	بی‌هدف	
نماز، دعا، قرآن خواندن، نذر، ذکر، تسبیح	عبادت	
انجام کار خیر، خدمت به دیگران	فعالیت‌ها	
خلوت کردن، در شرایط رانندگی، غذا درست کردن، راه رفتن، موقعیت‌های خاص مانند مساجد و زیارتگاه‌ها	قرار گرفتن در موقعیت‌ها	روش ارتباط با خدا
شفاعت ائمه، درخواست کمک از امام زمان	با واسطه	

سالمند

سوی خدا نرود و برای حل مشکلش از دیگران کمک بخواهد یا آنکه از همه جا ناامید شود و احساس یأس کند، اما اگر با خداوند ارتباط برقرار کند احساس ذهنی ملحق شدن به منبع قدرت را دارد که این احساس دو نتیجه دارد؛ یک نتیجه آن است که در حالت انتظار برای رفع مشکل قرار می‌گیرد و با امید به برآورده شدن حاجات خود، قدرت تأخیر در نیاز را تجربه می‌کند. این زمان معمولاً با حفظ ارتباط فرد با خداوند همراه است. نتیجه دوم آن است که احساس ملحق شدن به منبع قدرت در افراد مختلف شدت و ضعف دارد و به سطح اعتقادات

هستند. این عوامل در بستر شرایط میانجی یعنی شرایطی که نقش تسریع‌کنندگی یا کندکنندگی دارند نقش خود را در سه شکل بروز می‌دهند. بر اساس یافته‌های این تحقیق چهار عامل سن، نوع تربیت، زمان و تجربه‌های فرد نقش میانجی دارند.

به عنوان مثال، فردی که با مشکل و گرفتاری مواجه می‌شود، برای رفع مشکل خود، با توجه به سنی که دارد و تجربه‌های قبلی و تربیتی که دریافت کرده ممکن است سعی کند از طریق ارتباط با خدا مشکل را حل کند. البته ممکن است به دلیل نوع تربیت و تجارب قبلی‌اش به

جدول ۲. ارتباط با خدا، سازماندهی مقولات در متغیر روش نظریه مبنایی

شرایط علی عوامل مؤثر بر ارتباط با خدا	شناخت و اعتقاد به خداوند	گرفتاری و خوشی (عوامل عاطفی)	نیازها	ترسها
پدیده	ارتباط با خداوند	ارتباط کلامی مانند صحبت کردن با خداوند و کلام ذهنی با معبود	ارتباط غیر کلامی مانند ارتباط قلبی و مرور دلی	
زمینه انگیزه ارتباط برقرارکنندگان با خدا در بین سالمندان	مطالبه‌گری	رازونیز	حدیث نفس	ستایش
کنش و واکنش با هدف مقابله با مشکلات و کسب منافع آئی و آتی	عبادت	فعالیت‌های دیگر	ارتباط با واسطه	
شرایط میانجی عوامل مؤثر در تسریع یا عدم تسریع ارتباط با خدا	ارتباط با واسطه	زمان	تربیت	قرار گرفتن در موقعیت‌های عام (هر مکانی) یا خاص (مساجد و زیارتگاه‌ها)
پیامدهای ارتباط با خدا	معنابخشی به زندگی	ارضای نیازها	رشد فردی	رشد اجتماعی آرامش بخشی

سالمند

رفتارهایی چون نماز خواندن، دعا کردن و امثال این موارد می‌دانستند و انجام کارهای خیر را نوعی ارتباط با خدا دانسته‌اند. این مطالب با آنچه عرفانی (۲۰۱۰) نقل می‌کند سازگار است. او عقیده دارد که در نهج البلاغه دو نوع از ارتباط انسان با خدا مطرح شده است؛ ارتباط معرفتی و ارتباط عملی. ارتباط معرفتی شامل خداشناسی، باور به یگانگی خدا، جدا کردن اوصاف خدا از صفات آفریده‌ها، تسلیم قلبی در برابر خدا است. ارتباط عملی شامل انجام کارهای نیکو، پرهیزگاری در عمل و صبور بودن است [۱۵]. توافق بیشتر پاسخ‌دهندگان بر نقش آرامش بخشی ارتباط با خدا به خوبی مفهوم آیه شریفه «لَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» را در ذهن روشن می‌سازد و همچنین دامنه گسترده مطالبات و درخواست‌ها از خداوند حاکی از آن است که انسان‌ها در تمام دوران زندگی به رحمت و فضل خداوند نیازمندند. هر چند مصادیق نیازها و درخواست‌ها در سنین مختلف می‌تواند تغییر کند، اما اصل نیازمندی در انسان باقی می‌ماند. نیازها در دوره سالمندی با توجه به شرایط سنی، شخصی، اعتقادی، خانوادگی و اجتماعی سالمند به اظهارات او و رفتارهای او در مقابل خداوند جهت می‌دهد. سالمند در عین حال که به موضوعات شخصی خود مانند درخواست از خداوند برای تحقیر نشدن، عاقبت به خیر شدن، آموزش و امثال این‌ها توجه دارد، درخواست‌هایی از خداوند برای دیگران اعم از فرزندان و اطرافیان دارد.

مذهب از طریق توجه دادن به هدایت دیگران بر سلامت روان تأثیر می‌گذارد. بسیاری از رهبران ادیان بزرگ پیروان خود را به حمایت و مراقبت از یکدیگر توصیه کرده‌اند. حضرت موسی (ع) و حضرت عیسی (ع) و پیامبر اسلام (ص) همگی بر این آموزش به عنوان کلیدی برای شادی و پیشرفت معنوی تأکید کرده‌اند. چنین آموزش‌هایی

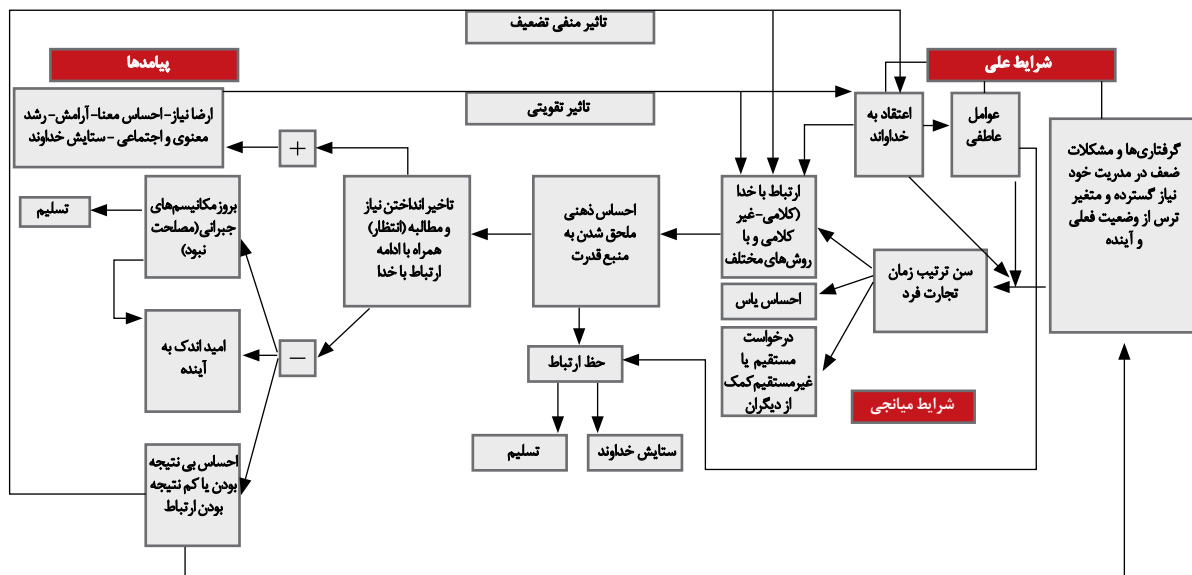
آن‌ها بستگی دارد؛ احساس بهره‌بردن درونی ناشی از ارتباط است. این احساس، ستایش خداوند و تسلیم را در فرد زنده می‌کند.

همان‌طور که گفته شد، بر اساس نتیجه اول فرد در حالت انتظار برای رفع مشکل خود قرار می‌گیرد، اگر مشکلش حل شده، احساس آرامش، ارضای نیاز و رشد یافتگی دارد و از خداوند سپاسگزاری می‌کند. این فاز مثبت پیامد است، اما اگر مشکل او حل نشد در فاز منفی پیامد قرار می‌گیرد و سه پیامد آن می‌تواند احساس بی‌نتیجه یا کم‌نتیجه بودن ارتباط با خدا، بروز سازوکارهای جبرانی مانند بیان «الخير في ما وقع»، یعنی «آنچه اتفاق افتاده است خیر است» و بیان اینکه مصلحت نبوده است باشد که به نوعی به سوی تسلیم می‌رود و در عین حال ممکن است امید اندکی برای آینده نگه دارد و دوره انتظار را با امید کمتری طی کند. ارتباط این مطالب به همراه بازخوردهایی که هر یک بر مراحل بعدی یا قبلی خود دارند در الگوی تعاملی ارتباطی مشخص شده است.

بحث

هدف تحقیق حاضر بررسی موضوع ارتباط با خدا در بین سالمندان بود. مذهب و معنویت می‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای روان‌شناختی سالمندان باشد و باعث ایجاد احساس معناداری در زندگی سالمندان شود. همچنین موجب شود سالمندان کمبودهای اجتناب‌ناپذیر این دوره از زندگی را بپذیرند. به لحاظ اجتماعی تعهدات مذهبی به خیلی از کنش‌های سالمند، همچون فعالیت‌های اجتماعی، حمایت اجتماعی و فرصت ارائه نقش‌های آموزشی و رهبری کمک می‌کند [۷].

در این تحقیق پاسخ‌دهندگان شیوه ارتباط با خدا را فراتر از

تصویر ۱. الگوی تعاملی ارتباط با خدا

سالمند

مانند سن و تربیت و تجربه‌های فرد که می‌توانند عامل تسهیل‌کننده یا بازدارنده ارتباط با خدا باشند که در قالب یک الگوی منسجم ارائه شد. بر اساس این الگو نه تنها افراد مختلف نگاه‌های متفاوتی به موضوع ارتباط با خدا دارند، بلکه یک فرد نیز تحت تأثیر شرایط علی و پیامد ارتباط با خداوند ممکن است در زمان‌های مختلف احساس متفاوتی از ارتباط با خدا داشته باشد. این احساس‌های متفاوت از ارتباط با خدا در قالب این مدل قابل توضیح است.

مهم‌ترین محدودیت تحقیق حاضر مبتنی بر متدولوژی تحقیق به دامنه مطالعه برمی‌گردد که الگوی به‌دست‌آمده در چهارچوب نمونه مطالعه‌شده قابل طرح است و از این حیث برای فهم دقیق‌تر موضوع، مطالعه ارتباط با خدا در خرده‌فرهنگ‌های جامعه ایران می‌تواند مکمل یافته‌های تحقیق حاضر باشد. در عین حال با تکرار این تحقیق در گروه‌های سنی دیگر می‌توان مفهوم ارتباط با خدا را در یک بستر تحولی مطالعه کرد. این امر علاوه بر آنکه به لحاظ نظری دانش ما را از نگاه گروه‌های سنی مختلف به ابعاد مختلف ارتباط با خدا ارتقا می‌دهد، به لحاظ کاربردی نیز با توجه به اثرپذیری رابطه‌های دیگری که انسان با خود، دیگران و جهان برقرار می‌کند و همه این رابطه‌ها متأثر از ارتباط انسان با خدا است اهمیت مضاعف پیدا می‌کند.

تشکر و قدردانی

مقاله حاضر از یک طرح پژوهشی گرفته شده است که با تصویب و حمایت مالی معاونت محترم پژوهشی دانشگاه علامه طباطبائی اجرا شده است. بدین‌وسیله از کمک و همراهی معاون و مدیران محترم پژوهشی دانشگاه تقدیر و تشکر می‌شود.

بخشش، رحمت، مهربانی، غمخواری و سخاوت را در مقابل دیگران ترویج می‌کند. تمرکز بر بیرون، به فرد کمک می‌کند تا از بروز مشکلات شخصی، تنفرها و محق دانستن خود جلوگیری شود. وقتی فرد از عمل دیگری منتفع شود به‌زیستی روانی او افزایش می‌یابد. این کمک می‌کند تا فرد بیشتر با جهان درگیر شود و با دیگران بیشتر ارتباط برقرار کند.

نتیجه‌گیری نهایی

در راستای رسیدن به هدف تحقیق و پاسخ به این سؤال اساسی که ارتباط با خدا در دوره سالمندی از چه مؤلفه‌هایی تشکیل شده است و سالمندان چه دیدگاهی در زمینه ارتباط با خدا دارند، اطلاعات مورد نیاز در قالب روش نظریه‌مبنایی جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شد. با توجه به یافته‌های تحقیق محتوای ارتباط با خدا در دوره سالمندی شامل مقوله‌هایی چون مطالبه، ستایش، شکوه، رازونیز و حدیث نفس است. سالمندان از آن جهت برای ارتباط با خدا اهمیت قائل هستند که آن را در راستای ارضا نیازهای خود، رشد فردی، رشد اجتماعی و در نهایت احساس آرامش شخصی خود می‌دانند و از طریق ارتباط با خدا می‌توانند با مشکلات مقابله و منافعی را کسب کنند. ضمن آنکه برخی سالمندان بدون توجه به پیامدهای آن، صرف ارتباط با خدا را مهم می‌دانند. سالمندان عبادت را تنها روش ارتباط با خدا نمی‌دانند و ضمن توجه به لزوم قرارگرفتن در موقعیت‌های خاص، خدمت به دیگران، انجام کار خیر و به‌طور کلی از طریق فعالیت نیز ارتباط با خدا را میسر می‌دانند.

این تحقیق با مدل مناسب، عوامل علی، شرایط میانجی، کنش و واکنش و پیامدهای ارتباط با خدا را در گروه سالمندان به‌خوبی ارائه کرد. تصریح در شناسایی عوامل عاطفی و شناختی و اجتماعی به‌عنوان شرایط علی و معرفی مهم‌ترین مؤلفه‌های این عوامل و توجه به نقش تضعیف‌کنندگی یا تقویت‌کنندگی پیامدها در بستر شرایط میانجی

References

- [1] Mazaheri, MA, Pasandideh A, Sadeghi MS. [Faith triangle (Dimensions of man's relationship with God) (Persian)]. Qom: Darolhadis Publishers; 2010.
- [2] Nasri A. [Anthropological principles in the Quran (Persian)]. Tehran: Publishing Organization Institute for Islamic Culture and Thought; 2005.
- [3] Krause N. Stressors in highly valued roles, religious coping, and mortality. *Psychology and Aging*. 1998; 13(2):242-55. doi: 10.1037/0882-7974.13.2.242
- [4] Koenig HG, Weiner DK, Peterson BL, Meador KG, Keefe FJ. Religious coping in the nursing home: A biopsychosocial model. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*. 1997; 27(4):365-76. doi: 10.2190/m2d6-5ydg-m1dd-a958
- [5] Musick MA, Blazer DG, Hays JC. Religious activity, alcohol use, and depression in a sample of elderly baptists. *Research on Aging*. 2000; 22(2):91-116. doi: 10.1177/0164027500222001
- [6] Lloyd P. The psychology of ageing: An introduction. *British Journal of Social Work*. 2007; 37(3):584-6. doi: 10.1093/bjsw/bcm037
- [7] Santrock JW. *Life span development*. New York: McGraw-Hill; 2013.
- [8] Bonab BG, Koohsar AAH. Relation between quality of image of God with hostility and interpersonal sensitivity in parents of exceptional children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2011; 29:242-6. doi: 10.1016/j.sbspro.2011.11.232
- [9] Levin J. *Religion in aging and health: Theoretical foundations and methodological frontiers*. California: SAGE Publications, Inc; 1994. doi: 10.4135/9781483326641
- [10] Laurin K, Kay AC, Moscovitch DA. On the belief in God: Towards an understanding of the emotional substrates of compensatory control. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2008; 44(6):1559-62. doi: 10.1016/j.jesp.2008.07.007
- [11] Reinert DF, Edwards CE. Attachment theory, childhood mistreatment, and religiosity. *Psychology of Religion and Spirituality*. 2009; 1(1):25-34. doi: 10.1037/a0014894
- [12] Krikpatrick LA. Attachment and religious representation and behavior. In: Cassidy J, Shaver PR, editors. *Handbook of Attachment*. New York: Guilford Press.
- [13] Izutsu T. *God and man in the Quran*. Petaling Jaya: Islamic Book Trust; 2002.
- [14] Corbin J, Strauss A. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. California: SAGE Publications, Inc; 2008. doi: 10.4135/9781452230153
- [15] Erfani GhH. Ways to communicate with God from the perspective of Nahjolbalaghe. *Afagh-e Mehr*. 2010; 9(48):24-26.